

TÓTH JÓZSEF

A budai iskolák államosítása 1948-ban

A korabeli sajtó „köznevelésünk földreformjának” nevezte az egyházi oktató-nevelő intézetek államosítását. Ezt igen heves ideológiai harc kísérte, mivel az ifjúság neveléséről, a jövő alakításáról volt szó. Elsősorban nem a nevelőintézmények tulajdonjogához, és az ezzel kapcsolatos működési költségekhez ragaszkodott az egyház, hanem ahhoz, hogy tovább folytatódjék a valláserkölcsei alapon álló keresztény-nemzeti nevelés. Ezzel magyarázható, hogy míg 1945-ben az egyházi nagybirtokok felosztását is ellenkezés nélkül elfogadta, addig a sokkal kisebb vagyont jelentő oktató-nevelő intézményhálózatához elszántan ragaszkodott.

A Magyar Kommunista Párt (MKP) nemzetgyűlési frakciójában már 1945 őszén felvetődött az iskolák államosításának igénye, de akkor Révai József, a párt főideológusa még korainak tartotta ennek megvalósítását. 1946-ban a Magyar Dolgozó Ifjúság Szövetsége (MADISZ) kongresszusán is követelték az államosítást, mivel „az ifjúság ki van szolgáltatva a fekete reakciónak”.

Ugyanakkor a MKP vezetősége számolt az 1945-öt megelőző évszázadok vallásos nevelésének hatásával, és a lakosság 67 százalékos katolikus többségével. Ezért a romokból újjáépülő iskolákban, a párt és szakszervezeti taggyűléseken hirdették, hogy az MKP nem ellensége a vallásnak...

Ennek hangsúlyozására az óbudai területeken is szükség volt, mivel az itteni téglagyárak, textilüzemek, hajó- és gázgyár, stb. elsőgenerációs sváb munkásai erős katolikus paraszti hagyományokkal bírtak.

Az 1945-ben „malenkij robot”-ra elhurcolt és az 1946-ban kitelepített német nemzetiségű polgárok helyére a környező falvakból hasonló összetételű lakosság költözött. (Ez a katolikus dominancia a budai kerületekben a mai napig is jellemző maradt.)

Ugyanakkor a helyzet sokszínűségét jelzi, hogy a kitelepített svábok helyére beköltöző magyar telepések egy része a MKP vezetőségéhez küldött levelében panaszolta, hogy „(...) számos telepés azért nem írta be gyermekét az iskolába, mert ott nincs állami iskola, és nem akarta gyermekét sváb egyházi tanítókra bízni (...)”¹

Az ország újjáépítése az oktató-nevelőmunka terén az iskolák rendbe hozása után a „lelki újjáépítést” jelentette. A tankerületi főigazgató szomorúan állapította meg, hogy „megdöbbentő mértékben mutatkozik az ifjúság erkölcsi romlása”, ezért szorgalmazta a pozitív vallás-erkölcsi nevelést, és javasolta az iskola erkölcsnevelő munkájának támogatására „a társadalom erkölcsi alapon álló szervezeteit, az egyházi és a világi hatóságokat.”²

Hasonló megállapítások hangzottak el a csillaghegyi iskolában tartott szülői értekezleten is, ahol Kamarás Zoltán tanító „Az iskolai fegyelem és magatartás” című előadásában megállapította, hogy a háború során „rommá lett sok gyermeki és felnőtt lélek”, amelyet naponta jeleznek a deviáns magatartásformák, a templom- és iskolakerülés, a trágár beszéd, durvaság. Ezért erősítették meg a jelenlévők itt is az ifjúság lelki újjáépítésében a vallásos nevelés fontosságát.

Ezt a folyamatot nem gátolta, sőt úgy látszott, hogy erősíti az egyre terebélyesedő úttörőmozgalom, amely kezdettől fogva baloldali ideológiai irányítás alatt állt, és Óbudán kezdetben a nagyüzemekben működött... Amikor 1947-től az iskolákban is kezdték szervezni az úttörőmozgalmat, gondosan ügyeltek arra, hogy ezek ne ütközzenek semmilyen korábbi gyakorlattal.

A Tanfelügyelőség 234/1947. számú utasítása az alábbiakra hívta fel az iskolaigazgatók figyelmét: „(...) a mozgalomban való részvétel ne vonja el a gyerekeket a tanulástól, összejöveteleik ne zavarják az iskolával kapcsolatos elfoglaltságokat (istentisztelet, iskolai kirándulások,

¹ Szabad Nép. 1946. 96. szám

² Pest Megyei Levéltár (PML) XXIV. 502-b Tanfelügyelőség 16. d.

előadások, ünnepélyek), erre a mozgalomra is érvényes a mindenemű politikai ráhatás és befolyásolás tilalma, az iskola keretén belül engedélyezett és működő egyéb ifjúsági szervezetekkel a legteljesebb együttműködés és megértés biztosíttassék”.

A gyanakvó vallásos szülőket az igazgatók is igyekeztek megnyerni az úttörőmozgalomnak. „A szülők abban a téves hitben éltek, hogy az úttörőmozgalom vallásellenes. Sikerült őket meggyőzni tévedésükről. Ezután a szülői értekezleten többen kérték gyermekük felvételét az úttörőcsapatba” – jelentette Mayherr Béla békásmegyeri igazgató.³

Több iskolában hasonló tájékoztatók hangzottak el, ahol lelkesen buzdították a szülőket a mozgalom támogatására, akik ígéreteket is tettek erre...

1948 tavaszára már majdnem minden iskolában megszervezték az úttörőcsapatokat, de még mindig zavartalan a vallásos nevelés is. A Rendtartás 84. paragrafusában értelmében továbbra is tanítási szünet az iskolai lelkigyakorlatok ideje, és a szentmiséken változatlanul folyt a tanulók ministrálása – gyakran ünnepi úttörő egyenruhában...

Még 1948 februárjában is azt fogalmazták meg, hogy „célunk a valláserkölcös, hazaszerető, embertársait becsülő, segítő ifjúság nevelése”.⁴

Ugyanakkor Szávai Nándor tankerületi főigazgató már elrendelte, hogy február 12-én „méltó módon méltassák” Budapest felszabadulását, hangsúlyozva, hogy felemelkedésünket elsősorban a felszabadító vöröshadsereg segítségének és a demokratikus pártok koalíciós együttműködésének köszönhetjük.

A baloldali „fordulat” előkészítése érdekében Rákosiék 1945-től egyik legfontosabb feladatnak tartották a „demokratikus átképző tanfolyamok”-on a pedagógusok demokratikus szellemben való átnevelését. „Rá kell feküdni a pedagógusokra!” – fogalmazta meg Rákosi baloldali mozgalmi zsargonban a nevelők agyamosásának fontosságát.

Az átnevelést szolgálták a körzeti központok, ahol a pedagógusok hivatottak egyszer, arra alkalmas vezetők irányításával megismerkedhettek

³ Budapest Főváros Levéltára (BFL) VI. 504-b 132. d. Úttörőmozgalom.

⁴ BFL VIII. 339. Tankerületi jegyzőkönyvek. 1948.

⁵ PML XXIV.502-b Tanfelügyelőség. 15. d.

a „korszerű szellemmel és neveléssel”.⁵ Az „alkalmas vezetők” a szak-szervezet és a MKP aktivistái voltak, akik jórészt broszúrák alapján ismertették például a vallás és a demokrácia, a szovjet közoktatásügy, az MKP kultúrpolitikája, stb. témákat.

Hasonló új témákat tűztek a nevelőtestületi értekezletek napirendjére is. Például a Keve utcai iskolában a szovjet egészségügy, másutt a görög szabadságharc, az úttörőmozgalom, az új közösségi szellem, a demokratikus nevelés, stb. voltak az előadások témái.

Egyidejűleg folyamatosan selejtezték ki a régi szemléltető táblákat, térképeket, húzták ki a tankönyvek egyes részeit.

Mivel a pedagógusok még a „régiben” keresztény-nemzeti szellemben szocializálódtak, szervesen kötődtek az évszázados hagyományokhoz, amelyektől csak óvatos és szívós „felvilágosító munkával” lehetett őket legalább látszólag eltávolítani, és némileg közelíteni a számukra idegen marxista világnézet felé.

A szocialista nevelésre való áthangolás egyik feltétele volt az oktatási rendszer egységesítése, az egyházi, községi, alapítványi és magániskolák államosítása.

Az átnevelő tanfolyamok „gyorstalpaló” jellege is hozzájárult ezek eredménytelenségéhez. Ezt volt kénytelen megállapítani 1948 januárjában a tanfelügyelői értekezlet, ahol a „nevelői kar gátlásainak okait” a következőkben jelölték meg: „(...) a vallás féltése, a hazaszeretet érzése, a becsapottság érzete, a pártok súlya, politikai zaklatottság, a nyugati és keleti demokrácia ellentéte, az egyházi iskolák vagyonszűrése, az államosítástól való félelem. Az értelmiség két malomkő közt őrlik, nem mer színt vallani (...)”⁶

Ezt a hangulatot a párt- és szakszervezeti aktivisták azzal sem tudták ellensúlyozni, hogy szakembereik a háborúban tönkrement egyházi iskolák helyreállításában látványosan közreműködtek.

Az egyházi vezetés befolyásának visszaszorítása változatlanul stratégiai célkitűzés maradt. A Mindszenty által 1947-ben kezdeményezett „Mária Év” során nagy egyházi tömegrendezvények bizonyították a hazai klérus erejét. Ennek is volt köszönhető, hogy a fakultatív iskolai hitoktatás bevezetése megbukott. 1947–48-ban a budai kerületekben

⁶ PML XXIV. 502-b Tanfelügyelőség. 50. d.

nagyméretű, vallási rendezvényeket, bérmálásokat, zárándoklatokat tartottak, amelyeken Mindszenty bíboros is részt vett.

Egyházi vonatkozásban nem vált eredményessé a „szalámi-politika”, amely 1948-ban lehetővé tette a „fordulatot”: a „reakciós jobboldali erők” kiszorítását a parlamentből, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és az egységes ifjúsági és gyermekszervezetek megalakítását, majd később az egykori polgári szervezetek maradékának kollaboráns vezetőiből a Magyar Függetlenségi Néppront létrehozását.

1948-ban emlékezett az ország az 1848-as forradalomra. A centenáriumi évet Rákosiék saját politikájuk igazolására használták fel. Ennek jegyében jött létre a cserkészlet felszámolásával az új, egységes gyermekszervezet, indult a centenáriumi munkaverseny, a Tanulj jobban! mozgalom.

Középiskolák vonatkozásában a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége keretében alakult meg a baloldali Diákszövetség: „1948 márciusában az országban elsők között alakult meg az Árpád Gimnáziumban a Diákszövetség. 1948/49-ben munkánkban az ideológiai és politikai munka kapott fő szerepet. Harc az illegális cserkészmozgalom ellen és a Mária Kongregáció teljes szétveréséért, harc a fakultatív vallásoktatás bevezetéséért, harcos politikai agitáció a Mindszenty-féle összeesküvésnek a diáktömegek előtti teljes leleplezése érdekében” – olvasható az egyik diákvezető visszaemlékezésében.⁷

A baloldali térnyerés ellenére 1948 tavaszán tömegellenállásba ütközött az iskolák államosításának terve, amely a Szabad Nép 1948. május 9-i számában jelent meg az MDP programnyilatkozatában, az egységes állami tankönyvek bevezetésének tervével együtt.

Szávai Nándor tankerületi főigazgató már 1947 októberében jelentette a pártvezetésnek az ifjúság és a szülők körében zajló egyházi szervezkedéseket, amelyek a fakultatív hitoktatás megbuktatása után csak tovább erősödtek: „Az egyházi iskolák – állam az államban... Mindszenty gyűléseire kivezénylik a katolikus tanulókat, baloldali tanítókat bocsájtanak el, petíciókat indítanak elbocsájtott reakciós igazgatók és letartóztatott papok érdekében...” – olvashatók a jelentésekben.⁸

⁷ Az Árpád Gimnázium története. 1977.

⁸ Politikatörténeti Intézet Levéltára. 274 f. 7–249.

A pártaktivisták és sok helyen a már helyezkedő iskolaigazgatók is nem győzték agítani a szülőket az államosítás gazdasági előnyeivel. Az állami gondoskodás előjeleként az óbudai katolikus iskolákban ingyenes ruha- és tankönyvsegélyt osztogattak a rászorulóknak. Egyben ígérték, hogy marad a vallásos nevelés, sőt az államosított iskolákban még a felekezeten kívüli gyerekeknek is kötelező lesz a hitoktatás. „Mi is vallásos emberek vagyunk, a vallásoktatást szükségesnek tartjuk.” – jelentette ki az egyik párttitkár a szülőknak.⁹

Mindszenty körleveleiben magyarázta el híveinek az államosítások negatív hatásait. Főként az 1948. május 11-i körlevelének volt nagy visszhangja, amelyben részletesen ismertette az egyházi iskolák évszázados eredményes nevelőmunkáját – szembeállítva ezzel a hitleri iskola-államosítások következményeit, a „kis-pogányok” nevelését. Hivatkozott arra, hogy az egyházi iskolákban egységes vallásos nevelést kapnak a diákok, a hivatástudattól vezérelt szerzetes tanároktól, szemben az állami iskolákban folyó heterogén erkölcsi neveléssel. Azt is tudatosította, hogy az egyházi iskoláknak folyósított „államsegély” nem kegyadomány, hanem a katolikus szülők adójából a felosztott egyházi földbirtok kárpótlására visszajáró pénz. Felhívta a figyelmet, hogy egyházi iskolák pedagógusai ne lépjenek be baloldali szervezetekbe, és kilátásba helyezte az egyházi fenyték alkalmazását. Ennek hatására tiltakozó levelek, táviratok tömege zúdult Ortutay Gyula kultuszminiszter asztalára – követelve a tervezet napirendről való levételét. „Szembefordulhat-e egy katolikus miniszter a katolikus egyházzal?” – kérdezték.

A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége minden parlamenti képviselőnek elküldte azt a levelet, amelyben kérték, hogy ne szavazzák meg az államosítást. „Népünk foggal-körömmel ragaszkodik iskoláihoz.” – írták, a párt és szakszervezeti beavatkozást elítélve népszavazást követeltek: „Ha szavazásra jogosult valaki, az csak az iskolába járó gyermek szülője lehet!”

Tömegével érkeztek a tiltakozások az egyházi középiskolák diákjaitól is. Többek közt fennmaradt a Szent Angéla Gimnázium diákkormányzatának tiltakozó távirata is. Mások hűségnyilatkozatban fejezték

⁹ Politikatörténeti Intézet Levéltára. 274-f. 273 ő.e. Jelentések.

ki szolidaritásukat a püspöki karral.¹⁰ Természetesen a baloldalon hasonló intenzitással folyt az aláírásgyűjtés, táviratok küldése, élestedt a sajtóvita, fokozódott a „kulturharc”...

Az államosítás mellett agitálók hivatkoztak az egységes tankönyvekre, a korszerű iskolai felszerelések biztosítására, és megígérték a pedagógusok béremelését. Voltak igen radikális hangú levelek: az egyik nemzeti bizottság azért követelte a mielőbbi államosítást, hogy „(...) az ifjúságot ne mérgezhesse tovább az egyház köntöse mögé bújít imperialista, kapitalista, feudalista, háborús nyugtalanságot keltő reakció.”¹¹

Hasonló módon agitált a pedagógus szakszervezet is: „Kossuth szellemében államosítjuk az iskolákat!” 1848 százéves évfordulóján kapóra jött a nagy liberális politikusokra való hivatkozás a fordulat évében végrehajtott intézkedések igazolására.

A propaganda-hadjárat mellett keményen megfenyegették a papokat, iskolaigazgatókat, az előjáróságok tisztviselőit, hogy ne merjenek izgatni az államosítások ellen. A demokratikus pártokat és népi szervezeteket is „felkérték”, hogy ha bármilyen megmozdulásról, tüntetésről tudomást szereznek, azonnal jelentsék az előjáróságon vagy a rendőrségen. A parlamenti szavazás napján – június 16-án – szinte ostromállapotot rendelt el az MKP központja óránkénti hangulatjelentéssel, rendőri készenléttel. Ezek eredményeként – a „reakciók” képviselőktől már megtisztított parlamentben – viszonylag simán keresztül ment a XXXIII/1948. törvény elfogadása, és nem került sor tömegdemonstrációkra sem.

Az államosítás következményeként több iskolában szaktanárhiány lépett fel.

Erről szól az egyik szerzetesnő 1948. júliusi felmondó nyilatkozata: „Államosított iskolában hittanítást kivéve alkalmazást nem vállalhatok, mivel mint szerzetesnővér csak egyházi főhatóságomtól fogadhatok el szolgálati beosztást. Ezt az állásfoglalásomat csak akkor változtatom meg, ha az iskolakérdésben az illetékes egyházi főhatóságok és a kormányzat között megegyezés jön létre.” Az állam és egyház közti megállapodás azonban hiányzott... A jó hírű óbudai Szent Lujza taní-

¹⁰ Magyar Országos Levéltár XIX. 1–15 Államosítások

¹¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára 274/4.f. 273 ó.e.

tó- és óvónőképzőbe vidékről irányítottak át a világi pedagógusokat, mert az intézményből csak hárman tették le az új esküt. A Szent Salvator liceumban egy testnevelő-tanár fogadta el az átminősítést... A hiányt a nyár folyamán „gyorstalpaló” tanfolyamokon képzett tanárokkal igyekeztek pótolni.

Az államosítást főleg az „átigazolt” illetve az újonnan kinevezett intézményvezetők üdvözölték, mivel megszabadultak az egyházi, illetve kerületi iskolaszékek gyámkodásától. Hamarosan tapasztalniuk kellett azonban, hogy újabb, még szorosabb pártállami ellenőrzés alá kerültek. Már nyáron megjelentek azok a miniszteriális rendeletek, amelyek a korábbi ígérek ellenére a tantermek faláról leszedették a keresztek, és a vallásos jellegű képeket. Elrendelték, hogy az iskolában egyedül az úttörőmozgalom működhet, mivel „(...) az úttörőmozgalom a népi demokrácia egyetlen hivatott gyermek- és serdülő ifjúsági mozgalma, amelynek eddigi kiszélesedését a felekezeti iskolák politikai ellenállása és más ifjúsági szervezetek gátolták.”

A pedagógusok megnyerését szolgálta az iskoláknak nyújtott 300 ezer forint államsegély, és az általános 20 százalékos béremelés.

Sorra jelentek meg a hízegő politikai nyilatkozatok, például: „A pedagógusok a demokrácia húséges magvetői.”

A társadalmi gondoskodást jelezte a Dolgozók az iskoláért! mozgalom, amely több helyen évekig tartó testvérkapcsolatot eredményezett az iskolák és az üzemek közt, a minőségi nevelőmunkát célozta a Taníts jobban! mozgalom.

A változást jelezték az államosított intézmények új nevei. Így vált az óbudai Szent Lujza Intézetből III. kerületi Állami Óvónőképző, majd Kisdedóvónőképző Intézet, a Szent Angélaból Bornemissza Anna, majd Ady Gimnázium, az érseki főgimnáziumból II. Rákóczi Ferenc Gimnázium. Az általános iskolák nevéből törölték a felekezeti utalást, amit az „állami” szóval helyettesítettek.

1948 novemberében készült el a Nagybudapesti Pártbizottság tervezetként Marosán György tanulmánya a Klerikális reakció elleni harc címen, amely részletezte a témával kapcsolatos pártfeladatokat. Az iskolákkal kapcsolatban célul tűzte ki a klerikális befolyás megsemmisítését. Ennek érdekében szükségesnek tartotta, hogy a volt pap és apáca tanárok az ifjúság között semmiféle munkát ne végezhesenek,

az egyházi kulturális rendezvényeken a diákok nem vehetnek részt, mozgalom indítását a reakciós hittanárok ellen, a „reakciós” pedagógusok eltávolítását, a felvilágosító, vallásellenes propagandamunka fokozását.

Az 1948/49-es tanévben egyre fokozódó mértékben szorgalmazták az egyházi foglalkozások ellensúlyozására a „contra-rendezvényeket”, a hittanos gyerekek arányának csökkentését.¹² Az állami célkitűzéssel ellentétben sok helyen nőtt a templomba járó szülők és tanulók száma. A középiskolások 80 százaléka járt hittanra. Ez az arány a munkásnegyedekben még jelentősebb volt. Albertfalván a 80 hittanosból 36 párttag gyereke volt. „Nem disznók a gyerekeink, nem lehet, hogy vallás nélkül nőjenek fel!” – hangzott el gyakran a szülők értekezleteken. Bizalmas jelentések számoltak be arról, hol, hogyan jelentkezik a „klerikális reakció”: Az óbudai ministránsok 2–6 forintot kapnak, a városmajori plébános úttörőkkel ministráltak, a Petőfi Gimnázium egyik osztályában a gyerekek az igazgatótól kérik a reggeli ima visszaállítását, a Rákóczi Gimnáziumban a diákok a Komszomol-klubfoglalkozás alatt lelkigyakorlatot szerveztek, több iskolában a diákok demonstratívan viselték az egyházi jelvényeket.

Az államosítások révén kezdődött meg a képmutatáson alapuló „kettős nevelés”, a vallásos családi és a materialista iskolai eszmei értékrend alapján.

Ez a kettősség a pedagógusok többségének magatartásában szintén jelen volt, mivel valláseskölcsi alapon, keresztény-nemzeti szellemben szocializálódtak és többszöri rendszerváltást átélve egzisztenciális okokból fogadták el az új, szovjet típusú pártállami irányvonalat. Utóbbi jegyében kezdődött a hagyományos egyházi ünnepek átpolitizálása: így lett a Mikulásból Télapó, a karácsonyból Fenyő-ünnep, Szent István napjából az új kenyér, majd az alkotmány napja. Beépült a hazai ünnepek közé április 4. és november 7., amelyek hovatovább a „legnagyobb nemzeti ünnepeinkké” váltak. A szocialista nevelés eredménytelensége 1956-ban, és a rendszerváltás után is ország-világ előtt nyilvánvalóvá vált

¹² Országos Levéltár. XIX. I.S. Vallás- Közoktatásügyi Minisztérium iratai. 101.840/1948 VKM-rendelet

Az egyházi iskolák visszaadása már 1956-ban is felvetődött, de erre akkor még nem jutott idő. 1990 után sok jogi csúrés-csavarás után csak egy részük került vissza egyházi tulajdonba. Ezek az intézmények ma is folytonos anyagi, működési gondokkal és a korábbihoz hasonló elkötelezettségű szerzetes-tanár hiánnyal küzdenek. Leginkább a régi nevük visszaadása jellemző...

Korabeli plakát